

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ

У статті проаналізовано феномен толерантності, зокрема етнічної толерантності сучасної української молоді. У контексті вивчення проблеми етнічної толерантності особлива увага була сконцентрована на дослідженні взаємозв'язку етнічної толерантності з індивідуально-типологічними особливостями та ціннісними орієнтаціями молоді.

Ключові слова: *молодь, толерантність, етнічна толерантність, соціально-психологічна толерантність, дистанція соціальної взаємодії, індивідуально-типологічні особливості.*

В умовах сучасного світу, насиченого міжетнічними контактами, толерантність набуває особливого значення. Від рівня розвитку толерантності, зокрема етнічної, залежить ефективність міжетнічної комунікації, проблеми національної безпеки і стабільності суспільства в умовах інтеграції взаємодії народів та їх культур. Сьогодні розвиток толерантності по відношенню до іншої культури, представників інших національностей є необхідним та значимим аспектом розвитку суспільства.

Науково-практична актуальність проблеми етнічної толерантності молоді полягає в тому, що існуючі в сучасному світі процеси глобалізації поставили його існування в пряму залежність від того, наскільки успішно зможуть співіснувати різні, в тому числі й етнічні, спільноти, які спираються на відмінні, часто протилежні культурні цінності. В наш час загострилися прояви нетолерантності до громадян, які розмовляють іншою мовою, мають інші релігійні погляди чи інші суспільно-демократичні цінності. Глобалізація світових процесів, прискорений розвиток комунікацій та інтеграційні процеси перетворили будь-які прояви нетолерантності в потенційно небезпечні для всього світу та висунули проблему формування етнічної толерантності.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що проблема толерантності знайшла досить широке відображення в роботах, присвячених розробці понять терпимість і толерантність в онтології суспільної свідомості й самосвідомості (В. Золотухін, О. Кондаков, В. Красиков), толерантності у процесі набуття цілісності (О. Асмолов, Є. Казаков, В. Тишков), толерантності у суспільстві

ринкової економіки (Н. Баранова, Г. Бардієр), проблемі міжетнічної толерантності (О. Петрицький, Г. Солдатова, Н. Лебедева, О. Луньова, Т. Стефаненко), толерантності як категорії відносин (В. Маралов, В. Ситаров, О. Клепцова), толерантності як особистісної риси (С. Бондирєва, Д. Колесов), комунікативної толерантності (В. Бойко).

Сучасні українські філософи, політологи, політичні й громадські діячі приділяють значну увагу вивченню проблеми толерантності (О. Гудима, С. Дрожжина, В. Євтух, Ю. Іщенко, Г. Кисла, О. Кихтюк, О. Швачко).

Метою статті є аналіз особливостей етнічної толерантності, її взаємозв'язок з ціннісними орієнтаціями та індивідуально-типологічними особливостями української молоді.

Для досягнення мети були висунуті такі завдання: аналіз теоретичних підходів до розуміння феноменів толерантності, етнічної толерантності; емпірично дослідити рівень толерантності, проаналізувати ступінь соціальної, етнічної та особистісної толерантності та їх співвідношення; виявити особливості зв'язку між етнічною толерантністю та ціннісними орієнтаціями й індивідуально-типологічними особливостями молоді.

В психологічній науці існує декілька підходів щодо розуміння сутності толерантності. Серед них психофізіологічний, інтеракційний, особистісний, гуманістичний, соціально-психологічний, ситуаційний підходи.

Оскільки ми досліджували етнічну толерантність, ціннісні орієнтації та особистісні особливості, то вважаємо доцільним основну увагу приділити поняттю толерантності в рамках соціально-психологічного підходу.

На думку В. Москаленко, соціально-психологічне розуміння толерантності передбачає терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій. Мова йдеться про готовність особистості до терпимої реакції на середовище [1].

В. М. Соколов визначає толерантність як певну світоглядну та морально-психологічну установку особистості на те, в якій мірі їй приймати чи не приймати різні, перш за все – чужі їй ідеї, звичаї, культуру, норми поведінки і т.ін. [2]. Основна суть толерантності – терпимість до чужого, іншого.

Г.Л. Бардієр розглядає толерантність вважає, що толерантність можна розглядати як соціальну установку; як ставлення особистості (включаючи ставлення до себе, до людей, до своєї діяльності); як причину або наслідок захисних механізмів особистості (раціоналізації, ідентифікації, заперечення, витіснення, проєкції, заміщення та ін.); як властивість особистості, її ціннісну орієнтацію і світогляд [3].

Отже, найбільш загальне визначення толерантності є таким. Толерантність – це повага до інших, відмінних від наших, думок, вірувань, поведінки, якщо вони не несуть у собі загрози для нашого фізичного й морального стану.

Аналіз сучасних досліджень толерантності дозволяє виділити чотири основні підходи до визначення поняття «етнічна толерантність». Перший підхід – історико-еволюційний. Згідно з поглядами Л. Залановської, етнічна толерантність розглядається як складне настановне утворення особистості, яке виражається в терпимості до чужого образу життя, чужих звичаїв, традицій, інших відчуттів, думок та ідей [4]. Другий підхід – культурологічний. Етнічна толерантність – це терпиме ставлення етнічної спільноти або окремого її представника до будь-якої несхожості: цінностей, норм, образу життя, традицій, відчуттів, ідей, переконань [5]. Третій підхід – соціально-психологічний, суть якого полягає в розуміння етнічної толерантності як соціально-психологічної настанови. Зокрема, Ю. Івкова розуміє етнічну толерантність як соціально-психологічну характеристику, що виявляється у мірі прийняття-неприйняття представників інших етнічних груп. Вона виділяє в комплексі настанов такі компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий [6]. Четвертий підхід – етно-психологічний. В рамках даного підходу міжетнічні стосунки розглядаються як найбільш складна сфера суспільних стосунків. Етнічна нетолерантність в рамках цього підходу є значимою формою прояву кризових трансформацій етнічної ідентичності [7].

В нашому дослідженні ми виходимо з положення про те, що етнічна толерантність є інтегральною властивістю індивідуальності людини, яка має різний ступінь вираженості у різних людей, тобто розрізняють рівні етнічної толерантності. Основними компонентами міжетнічної толерантності є когнітивний (сукупність знань та уявлень про психічний склад етносів, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер), емоційно-комунікативний (зовнішній прояв міжетнічної толерантності; рівні прояву – емоційність, здатність до емпатії, комунікативна толерантність) й особистісно-комунікативний (інтегральна властивість цілісної індивідуальності людини; рівень прояву – мотиваційно-ціннісний – ціннісні орієнтації, етнічна ідентичність, потреби).

В емпіричному дослідженні, спрямованому на вивчення особливостей етнічної толерантності та її зв'язку з ціннісними орієнтаціями та індивідуально-типологічними особливостями молоді-мешканцями різних населених пунктів, взяли участь 200 осіб, серед яких 70 осіб – мешканці сільської місцевості, 60 осіб – мешканці обласного центру, 70 осіб, проживаючих у великому місті. Дослідження проводилося у 2015-2016 роках.

В емпіричному дослідженні були використані Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса – вимірює показник толерантності (один з показників етнічної толерантності – величина соціальної дистанції по відношенню до представників тієї чи іншої групи). Шкала показує толерантні відносини до жителів різних держав.

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності», розроблений Г. Солдатовою, О. Кравцовою, О. Хухлаєвим, Л. Шайгеровою. Містить три шкали, які вимірюють толерантність як рису, соціальну толерантність, етнічну толерантність. Також діагностується загальний показник толерантності.

Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик (ІТО) – інструмент дослідження індивідуально-типологічних особливостей особистості.

Методика для діагностики реальної структури ціннісних орієнтацій особистості С. Бубнової.

Методами статистичної обробки даних стали частотний аналіз, аналіз середніх, порівняння незалежних вибірок за допомогою критеріїв χ^2 -квадрат та ANOVA, кореляційний аналіз.

Особливості соціальної дистанції молоді до представників різних держав були виявлені за допомогою частотного аналізу. Мінімальний рівень соціальної дистанції взаємодії (прийняття як близьких, рідних, можливість шлюбу) українська молодь демонструє до представників Німеччини, Італії, Іспанії, Польщі, Франції, Беларусі, США та Канади. Така близькість може пояснюватися тим, що українська молодь виїжджає саме в ці країни на заробітки, емігрує та залишається там завдяки тому, що вступає у шлюбний союз. У досить багатьох українців є рідні або близькі, які проживають у цих країнах.

Більш ширший діапазон представників інших держав українська молодь могла б сприймати як друзів, але серед них лише європейські держави (Бельгія, Італія, Іспанія, Польща, Франція, Чехія, Латвія, Литва та ін.).

Як колеги більшість опитаних сприймають тільки громадян Німеччини. На наш погляд, це пов'язано з поширеною думкою про відповідальність, пунктуальність, надійність німців у ділових справах.

Респонденти сприймають представників інших держав і як шлюбних партнерів, і як колеги, і як друзів, але бачити їх громадянами своєї країни не бажають. Це, на наш погляд, обумовлено орієнтацією української молоді на життя у більш політично стабільних та економічно потужних державах.

Українська молодь представників майже всіх держав сприймає як туристів, за виключенням росіян. Половина опитуваних не бажають бачити їх у власній державі. Загострені відносини між

Україною та Росією, вочевидь, формують таке негативне ставлення до Росії та її громадян.

Для виявлення особливостей соціальної дистанції жителів різних населених пунктів по відношенню до представників різних держав ми використали критерій χ^2 -квадрат. Значущі відмінності було виявлено до таких представників інших держав: сільська та міська молодь частіше, ніж молоді люди мегаполісу обирали варіант прийняття росіян тільки як туристів ($p \leq 0,05$); молодь мегаполісу та жителі сільської місцевості частіше, ніж молоді люди обласного центру обирали варіант соціальної близькості по відношенню до росіян як рідних ($p \leq 0,05$). Загалом же переважна більшість молоді обласних центрів бажала б не бачити громадян Росії у своїй країні.

Переважає більшість представників сільської молоді приймають африканців тільки як туристів, а більшість жителів мегаполісу взагалі бажали б не бачити африканців у своїй країні ($p \leq 0,01$). Це може бути пояснене, з одного боку, відсутністю реальної взаємодії з представниками африканських країн, а з іншого – упередженим ставленням до них.

Жителів Чорногорії, Сербії, Чехії більшість представників сільської молоді сприймають як колег, сусідів та простих туристів, а більшість жителів мегаполісів сприймають їх як друзів ($p \leq 0,01$), що свідчить про високий рівень їх соціальної близькості до громадян даної країни.

Молодь мегаполісу значно частіше, ніж сільська молодь та молодь обласного центру обирали до британців та ірландців такий варіант близькості як прийняття їх в якості громадян своєї країни ($p \leq 0,05$). Жителі обласного центру значно частіше обирали варіант соціальної близькості «друзі» до ірландців, що свідчить про вищий рівень близькості, ніж у мешканців інших населених пунктів ($p \leq 0,01$).

Вимірюючи особливості толерантності молоді ми виявили, що у 51% осіб переважає соціальний тип толерантності, у 25% – етнічний тип, у 25% – толерантність як риса характеру. Такі результати свідчать про те, що у молоді скоріш актуалізується терпимість по відношенню до осіб з іншим соціальним статусом, ніж до осіб іншої національності.

Були виявлені статистично значущі відмінності ($p \leq 0,01$) за всіма типами толерантності у мешканців різних населених пунктів. Зокрема, було виявлено, що у жителів сільської місцевості та обласного центру частіше зустрічається високий рівень толерантності, ніж у жителів мегаполісу. У жителів мегаполісу та обласного центру частіше зустрічається низький рівень толерантності, ніж у жителів села. Тобто мешканці сільської місцевості більш толе-

рантні до інших людей, культури, релігії, ніж молодь з інших населених пунктів.

Також було виявлено, що у молоді з сільської місцевості найбільш виражена етнічна толерантність. Скоріш за все це обумовлене дещо ідеалізованим образом іноземців або ж тим, що з представниками інших країн їм фактично не доводиться зустрічатися.

Високий рівень соціальної толерантності зустрічається також серед сільської молоді, а серед мешканців мегаполісу осіб з високим рівнем соціальної толерантності одиниці ($p \leq 0,01$).

Аналізуючи вираженість індивідуально-типологічних особливостей молоді, прослідковуємо надмірний рівень вираженості екстраверсії. Це свідчить про те, що молодь у спілкуванні досить відкрита, виявляє комунікабельність, емоційність. Українська молодь прагне до поширення контактів, професійної зайнятості, у неї переважає мотивація досягнення успіху, підприємливість. Інші риси досліджуваних виражені помірно.

Аналіз ціннісних орієнтацій представників української молоді показав, що найбільш вираженими є цінності милосердя, поваги та відпочинку, а найменш – пізнання та спілкування. Такі, дещо суперечливі результати, на наш погляд, свідчать про недостатню рефлексію таких дефініцій як «пізнання» та «спілкування».

Кореляційний аналіз рівня етнічної толерантності та індивідуально-типологічних особливостей виявив такі статистично значущі зв'язки між етнічною толерантністю та агресивністю ($r = -0,185$ при $p \leq 0,05$), ригідністю ($r = -0,178$ при $p \leq 0,05$), екстраверсією ($r = 0,174$ при $p \leq 0,05$) та інтраверсією ($r = -0,154$ при $p \leq 0,05$). Власне етнічна толерантність пов'язана з низькою агресивністю, відкритістю, спрямованістю на зовнішній світ.

Аналіз зв'язку рівня етнічної толерантності та цінностей молоді виявив такі статистично значущі взаємозв'язки етнічної толерантності з пізнанням ($r = 0,174$ при $p \leq 0,05$), насолодою прекрасним ($r = 0,172$ при $p \leq 0,05$), відпочинком ($r = -0,155$ при $p \leq 0,05$). Чим вищою є для молоді цінності «насолода прекрасним» та «пізнання нового» і чим менше вони цінують відпочинок, тим більше вони схильні до виявлення етнічної толерантності.

Висновки. Переважна більшість української молоді мають середній рівень толерантності. У більшості переважає соціальний тип толерантності.

У мешканців різних населених пунктів прийняття інших виявляється по-різному. У мешканців села та обласного центру частіше зустрічається високий рівень толерантності, ніж у молоді мегаполісу. Етнічна толерантність найбільше виражена у сільській молоді.

Найбільш вираженими в українській молоді є цінності милосердя, поваги та відпочинку, але ступінь їх вираженості різниться залежно від того, мешканцем якого населеного пункту є молода

людина. Для жителів мегаполісу більш важливим є відпочинок, а для інших – милосердя та повага.

Високий рівень етнічної толерантності пов'язаний з високим рівнем екстраверсії та низьким рівнем агресивності та ригідності, а також з вираженістю таких цінностей, як пізнання та насолода прекрасним.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В.В. Москаленко. – К: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
2. Соколов В.М. Толерантность: состояние и тенденции / В.М. Соколов // Социология культуры. Социологические исследования. – 2003. – № 8. – С. 54-63.
3. Бардьер Г.Л. Интолерантность и девиантное поведение в бизнесе / Г.Л. Бардьер. – СПб: Норма, 2001. – 240 с.
4. Залановська Л.І. Методологія дослідження міжетнічної толерантності студентської молоді західного та східного регіонів України / Л.І. Залановська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Т.1. – Вип. 105. – Чернігів: ЧНПУ, 2012. – С.117-120. (Серія: Психологічні науки).
5. Шпунтов В.И. Эгическая толерантность как феномен культуры [Текст] / В.И. Шпунтов // Мир на СК. – Сер. №4. Культурология, этнокультурология, культурная антропология, 2004. URL: vestnik.uspu.org/releases/2010_2bg/50.pdf (дата обращения: 20.10.16).
6. Ивкова Ю.П. Формирование этнической толерантности старшеклассников в деятельности классного руководителя: автореф. дис. на приобретение научн. степени канд. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики» / Ю.П. Ивкова. – Петрозаводск, 2006. – 24 с.
7. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряжённости / Г.У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.

Spysok vykorystanyx dzherel

1. Moskalenko V. V. Socialna psyhologiya / V.V. Moskalenko. – K: Centr navchalnoyi literatury, 2005. – 624 s.
2. Sokolov V.M. Tolerantnost: sostoyanye y tendencyy / V.M. Sokolov // Socityologyya kul'tury. Socityologicheskye yssledovanyya. – 2003. – № 8. – S. 54-63.
3. Bardyer G.L. Yntolerantnost y devyantnoe povedenye v byznese / G.L. Bardyer. – SPb: Norma, 2001. – 240 s.
4. Zalanovska L.I. Metodologiya doslidzhennya mizhetnichnoyi tolerantnosti students koyi molodi zaxidnogo ta sxidnogo regioniv Ukrayiny / L.I. Zalanovska // Visnyk Chernigivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu. – T.1. – Vyp. 105. – Chernigiv: ChNPU, 2012. – S.117-120. (Seriya: Psyhologichni nauky).
5. Shpuntov V.Y. Etycheskaya tolerantnost kak fenomen kul'tury [Tekst] / V.Y. Shpuntov // Myr na SK. – Ser. № 4. Kulturologyya, etnokulturologyya, kultur-naya antropologyya, 2004. URL: vestnik.uspu.org/releases/2010_2bg/50.pdf (data obrashhenyya: 20.10.16).
6. Yvkova Yu.P. Formyrovanye etnycheskoj tolerantnosti starsheklassnykov v deyatelnosti klassnogo rukovodytelya: avtoref. dys. na pryobretenye nauchn.

stepenykand. ped. nauk: 13.00.01 «Obshhaya pedagogyka, ystoriya pedagogyky» / Yu.P. Y`vkova. – Petrozavodsk, 2006. – 24 s.

7. Soldatova G.U. *Psyhologyya mezhnatsychnoy napryazhennosti* / G.U. Soldatova. – M.: Smysl, 1998. – 389 s.

Скок А.Г. Особенности этнической толерантности молодежи

В статье дан анализ феномена толерантности, в частности этнической толерантности современной украинской молодёжи. В контексте изучения проблемы этнической толерантности внимание было сконцентрировано на исследовании её взаимосвязи с индивидуально-типологическими особенностями и ценностными ориентациями молодёжи.

Ключевые слова: *молодёжь, толерантность, этническая толерантность, социально-психологическая толерантность, дистанция социального взаимодействия, индивидуально-типологические особенности.*

Skok A. The features of youth's ethnic tolerance

The article analyzes the phenomenon of ethnic tolerance of modern Ukrainian youth.

In the context of studying the problem of ethnic tolerance, our attention is focused on the study of connection between the ethnic tolerance and young people's individual typological characteristics and values.

Theoretical analysis reveals that the problem of definitions of the concept of tolerance is ambiguous and contradictory. The concept «tolerance» is a multidimensional phenomenon with its own characteristics, which are studied from the viewpoint of various psychological approaches. In humanistic interpretation - a value and lifestyle, requiring a tolerant person to find responsible decisions in every situation. As for the cognitive approach, tolerance is a complex system of structuring by everyday consciousness, different, often contradictory, socially important objects. Within-centered approach, tolerance is the system of values, starting with the values of human rights and freedoms.

Ethnic tolerance is seen as socio-psychological characteristic, which is the degree of acceptance - rejection of other ethnic groups. It is found that the level of social distance, that young people choose regarding to different nations is connected with expressing of their level of tolerance. By the minimum distance of social interaction young people include representatives of the following countries: Germany, Italy, Spain, Poland, France, USA and Canada. To maximum level of social interaction distance youth includes Russian representatives.

The level of youth's tolerance is associated with the individual personality indicators, such as spontaneity, aggressiveness and rigidity.

The essential difference between the dominant values of respondents: for youth from big city the most important values are rest and material prosperity, and for youth from regional centers and villages - health.

It is established the difference between the manifestations of ethnic tolerance of young people who live in various places and have different individually-typological features and value orientations.

Keywords: *youth, tolerance, ethnic tolerance, social and psychological tolerance, social interaction distance, individually-typological features.*